

РУШНИК В ОБРЯДОВІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ

Необхідність збереження духовності, вивчення та популяризації духовних джерел нашого життя все більше усвідомлюється людьми. Очевидною стає правота біблійської заповіді: «Бережіть душу, а все інше “додається”». Правота не у смислі, що все інше «додається» само собою, а в розумінні, що без духовності взагалі нічого не «додається». Йдеться про те, що бездуховний народ має мало шансів вижити фізично.

Щоб виховати людину, її передусім треба ввести в самобутній світ рідної культури. Тільки осягнувши її цінність, особистість здатна відчутти таку ж цінність і будь-якої іншої самобутньої культури. У цьому й полягає смисл заповітів усіх визначних педагогів: виховувати людину на основі рідної культурної спадщини.

Народна художня творчість у безлічі своїх проявів завжди була і є ґрунтом для спілкування поколінь, тим невичерпним джерелом пізнання історії, звідки йдуть витoki професійного мистецтва. Пісня і танок, малюнок і розпис, різьблення і плетіння, ткацтво і кераміка, гаптування і вишивка, з незапам'ятних часів органічно ввійшли в життя народу, втілюючи у собі його найвищі естетичні принципи, ідеали краси та добра, прагнення до прекрасного – витонченого і довершеного. Предки залишили нам у спадок величезне багатство, і наш обов'язок не тільки не втратити нічого з неоціненних скарбів, а й примножити їх та передати наступним поколінням, а головне – не розучитися творити.

Народна вишивка в Україні – одна з найяскравіших сторінок традиційної спадщини нашого народу, невід'ємна частка його духовної культури, що вже багато століть передається з покоління в покоління, й донині чаруючи всіх глибинним змістом та поетичною красою.

Мистецтво вишивки здавна слугувало людям, вносило в їхній побут красу і домашній затишок.

Особливо хочеться сказати про український вишиваний рушник.

«Я візьму той рушник, розстелю, наче долю...»

Ці слова відомої пісні якнайкраще віддзеркалюють значимість рушника в повсякденному житті українського народу, долях кожного із нас. Відслідковуючи історію українського рушника по його орнаментиці,

оздобленні, окремих специфічних елементах, приходиш до висновку, що в його еволюції чітко відображено долю українського народу на різних етапах розвитку нашого суспільства – від древніх часів і до наших днів.

Щодня, беручи рушника до рук, мало хто з нас замислюється над тим, що ця необхідна побутова річ має дуже цікаву древню історію, широку сферу застосування.

Про маловідомі сторони застосування українського рушника в обрядових діях і розповідає ця коротка анотація.

Скільки зворушливих спогадів та образів із народного родинного життя пов'язані з рушником. Він оспіваний поетами і композиторами. Його ще називають душею нації. Із давніх давен в українського народу збереглась віра в життєдайну силу рушника. Оповитий любов'ю, добром і красою, він благословляє людину впродовж усього життя: від першого її подиху до останнього.

Відавна біле полотнище з оздобленими кінцями виконувало важливі функції в обряді освячення новонародженого, обдаровуванні родичів, весільному ритуалі. Без рушника не обходився і поховально-поминальний обряд.

Рушник на рідинах і хрестинах

Рушник широко використовувався під час родин і хрестин – це пов'язане зі старожитніми уявленнями про його магічну силу.

При народженні дитини бабці-повитусі породілля дарувала рушник, хліб і горілку. При цьому, цілувала їй руку і промовляла: «Дякую вам, бабусю, що послухали, потрудилися. Нехай вам Господь верне вашу працю» [1]. Традиція вимагала, щоб тих, кого запросили у куми, несли хліб, вкритий рушником чи полотном. «Як кума, то хліб несла. Воно тоді так було. І сьодні так. За куму ідеш – хліб обмотала хусткою, а тоді подарка ще кладеш» [2]. Найчастіше хліб кума віддавали священику, а хліб, подарований кумою, залишався в сім'ї новонародженого. Подекуди, в залежності від достатку, кума дарувала куму рушник чи відріз полотна.

За традиційним уявленням східних слов'ян, повитуха, дитина, породілля, її чоловік і помешкання, де пройшли роди, стають «нечистими». Мається на увазі «нечистота» не

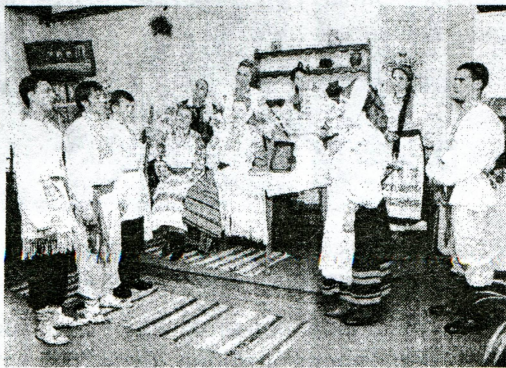

фізична, а духовна. Утроба людини вважалася нечистою. І коли під час родів жіноче лоно розкривалося, щоб дати життя дитині, то від цього споганювалось все довкола, що, у свою чергу, притягувало нечисту силу. Вважалось, що цей світ наповнений особливим і таємничим життям. У ньому знаходило притулок і зло, яке в народі називали «нечистою силою».

Перші дев'ять днів породілля могла потрапити під вплив цих злих сил. Щоб цього не сталося, відбувався обряд очищення (вмивання рук). Як би не трансформувалася цей обряд, але вода і рушник залишилися неодмінною його атрибутикою. Вважалось, що таким чином попри очищення фізичне, людина очищувалась і духовно. Наші предки дотримувались переконання, що тільки через моральну чистоту можна забезпечити собі фізичне здоров'я: гігієна духу забезпечувалась гігієною тіла.

Рушник на весіллі

Жоден етап весілля не обходився без рушника.

Сватання. Фото А. Похилюка, 2004

Свататись приходили з хлібом, загорнутим у рушник. На знак згоди мати молодої забирала хліб і давала свій у рушнику чи в хустині. Рушниками з червоною вишивкою по краях обв'язували сватів жениха. У такому вигляді ті йшли додому.

У різних місцевостях рушник використовували по-різному. На сватанні молоді сиділи на рушнику. Він був обов'язковим атрибутом при запрошенні на весілля (молода тримала хліб, загорнутий у рушник, ще й була підперезана рушником). «Колись молода іде, вишитий фартух і ще й рушник буде там. А сьогодні йде – спідниця по коліна, і вже молода пішла. Ну прямо негарно навіть. Ну чого ж ви цього обраду не берете колишнього? А зовсіди поясом і рушником підперезана. Гарно так» [3].

Рушником підперезували і жениха або підтикали рушник за його пояс. На посад вели брата, сестра чи тітка молодої, взявшись за кінці

рушника. А у молодого вів сват. Під час вінчання молодій і молодому зв'язували руки рушником.

1. *Попиреду, сокілонько, попиреду,*

Накажіте матінці, що я йду.

2. *Нихай виходить з калачем,*

Бо йде дівчина з паничем.

3. *Ой з паничем, ни з паничем – з мужиком,*

Зв'язані рученьки рушником. [4]

Такий звичай символізував єднання молодих і узаконював шлюб у присутності всього роду. Під час вінчання в церкві рушник стелили молодим під ноги. Виходячи з храму, молода тягла його за собою для того, щоб її ровесниці тягнулися слідом і швидше виходили заміж. Коли молодій завивали голову, то її накривали рушником. Подекуди поруч із молодою садовили й дружку, на обох накидали рушник. Молодому потрібно було вгадати, де молода.

Сватання. Фото А. Похилюка, 2004

Він знімав з неї покривало і цілував, а дружці платив.

Весільний рушник зафіксований і як втирач. Ним коровайниці витирали руки перед випіканням короваю. Рушник був необхідний свату для витирання рук перед поділом короваю та в обряді обливання молодих у понеділок на перезву. Рушником накривали коня, на якому їхали молоді. На рушнику виносили коровай, а іноді обв'язували його вишитим рушником. Ним прикривали ікону, що несли, як молоді йшли до вінця.

У кульмінаційний момент весілля відбувалася своєрідна виставка приданого молодої, важливою частиною якого був рушник. Їх кількість залежала від матеріального статку сім'ї, однак найважливішу роль відігравала працьовитість молодої.

Подякуйте да молодуси

Да за тонкі й обриси.

Шо вона й ни спала,

Рано й уставала,

Обриси готувала [5].

До кількості рушників у кожному регіоні відносились по-різному. Десять їх могло бути п'ять, в іншому місці – десять, а подекуди – кілька десятків. Присутні прискіпливо оцінювали кількість та якість виробів, багатство їхніх візерунків. Коли молода приходила до молодого, то завішувала своїми рушниками всі образи.

підкреслюючи тим самим, що вона ставала першою помічницею у господарстві.

На завершення весілля молода вносила воду, поливала

руки свекру та свекрусі й після цього подавала їм рушник.

*Молоді за столом на покуті.
Фото А. Похилока, 2004*

Як бачимо, без рушника не обходився жоден етап весілля.

Рушник у поховально-поминальній обрядовості

Рушник широко використовувався й у поховальному обряді. Коли людина помирала, то на вікно ставили хліб, воду й рушник, щоб душа небіжчика змогла чистою відійти у потойбічний світ. Склянку з водою не прибирали до поховання.

Люди вірили, що після смерті душа людини ще сорок днів не покидає обійстя, тому рушник має бути вивішеним протягом шести тижнів. Це робилося для того, щоб їй (душі) було чим витертися, відчутти, що про неї рідні турбуються і пам'ятають її. Рушник слугував прикметою жалоби в хаті.

На сороковий день на стіл ставили воду, сіль, хліб і свічку, а на вікно вивішували найкращий рушник.

У народній уяві вікно сприймається, як символічне «око» у світ померлих. Вікно і рушник – це особливе місце, по якому в хату піднімалась та опускалась душа небіжчика. У домовину теж клали рушник, щоб було чим втертися на тім світі.

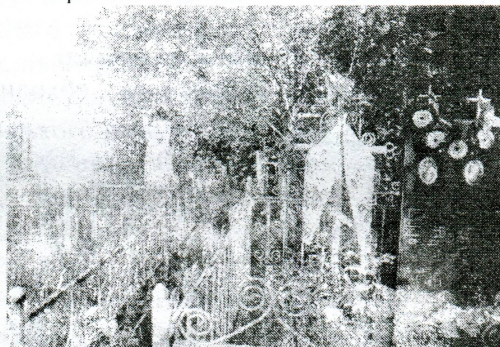
Коли помирала дівчина, то її одягали, як молоду: на голову клали вінок, на палець лівої руки надівали обручку, а праву руку обов'язково обв'язували рушником. Родичі роздавали коровай, солодощі та подарунки, як на весіллі, а в домовину клали декілька рушників.

Здавна існував звичай оббивати труну двома-трьома рушниками чи намітками. А пізніше – полотном або перкалем. Дно вистеляли рушниками. «У труні завжди знаходиться

рушник» [6]. Рушником, наміткою, полотном накривали й тіло померлого.

Рушник використовувався і для ритуального миття небіжчика. Тіло клали на долівку, застелену соломною і обтирали мокрим рушником. Воду, яку використовували для помиття, вважали шкідливою, тому її виливали в яму, викопану за порогом чи рогом хати.

Домовину несли на плечах, а нежонатих, неодружених і дітей – на рушниках чи полотні. «Малих дітей, як вмирають, то і сьогодні несуть на рушниках» [7]. Домовину теж опускали на рушниках або полотні, після цього атрибутику кидали у могилу чи віддавали кому-небудь. Бувало, що й забирали додому. Здавна хрест на могилах обв'язували рушниками. «Хрести колись обв'язували рушниками. І сьогодні є в декого, що обв'язує. Є, що хустки в'язуть. А є в людей, що нічого не в'язуть» [8]. Рушники на хрестах міняли найчастіше в свята. Іноді нові рушники вішали поверх старих.

Сільське кладовище з прибраними хрестами. Фото Р. Цапун, 2004

До рушників, їхньої магічної сили, зверталися ще й тоді, коли потрібно було оберігтися від епідемії, хвороби чи засухи. Тоді збирались жінки в одну хату і від заходу сонця до сходу мали напружати ниток та виткати рушник, яким можна було оберезати церкву. Потім один кінець постелять на землю, другий піднімуть і пройдуть під ним всім селом. Так боронилися від нещастя. У засуху таким же методом готували рушник – чіпляли на придорожній хрест і хором просили: «Дай, Боже, дощу!» Вважалося, що магічна сила рушника полягала в присутності в ньому позитивної енергії. Чи не тому, коли будували хату, то останню крокву піднімали на рушниках.

За межами рідного дому рушник набував оберігальної сили. Поза домівкою він охороняв тіло й душу людини, здоров'я тварин, урожайність сільськогосподарських культур.

Рушник і донині не втратив свого побутового значення: ним прикрашають інтер'єри помешкань, вівтарі та ікони в храмах; рушники й надалі залишаються невід'ємною атрибутикою народних звичаїв і обрядів; дівчата подають рушники

старостам, готуючись у дорогу до заміжнього життя; використовують, як колись, проводжаючи людей в останній путь.

Р. Цапун ознайомлює студентів з давньою орнаментикою і техніками вишивки.

Фото А. Похилока, 2004

То ж цінуймо те, що нам дісталось від діда-прадіда: плекаймо любов до народного ремесла, прекрасних давніх традицій самобутнього українського народу. Не забуваймо древнього вишитого рушника – символу української нації.

Бережімо культурні здобутки наших предків. В них наше минуле, сучасне і майбутнє.

Джерела та література

1. Фадзеева В. Беларускі ручнік. – Мінск: Полым'я, 1994. – С. 39.
2. Домашній архів авторки (зап. у липні 2004 р. в с. Будичани Чуднівського р-ну Житомирської обл. від Віри Ярошук, 1930–2005).
3. Там само.
4. Сербинівське весілля / Запис, транскрипції та впорядкування Р. В. Цапун. – Рівне: Перспектива, 2001. – С. 46.
5. Весілля у Сварицевичах: Етнографічний опис із народних уст / Запис, транскрипції та впорядкування Р. В. Цапун. – Рівне: Перспектива, 2005. – С. 55.
6. Там само.
7. Там само.
8. Там само.